

УДК: 159.923.2

orcid.org/0000-0002-7795-2304

doi.org/10.5281/zenodo.400675

О.В. Лісойван

Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України,
лабораторія психології спілкування, м. Київ

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЕРБАЛЬНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ СИМВОЛІВ ОСОБИСТОСТІ

Представлено теоретичну модель вербальної реконструкції символів з метою вивчення особливостей подолання особистістю стану дезадаптації. Стверджується, що вербальна реконструкція символів є одним із засобів, який допомагає формувати нові смислові структури самосвідомості, розкриває неусвідомлені внутрішні процеси та конфлікти, відкриває простір для трансформації особистості. Вербальну реконструкцію символів розглянуто як метод, в основі якого лежить робота зі словом. У статті здійснено огляд різних концептуальних підходів до використання вербальної реконструкції символів та їх систематизацію для застосування у процесі дослідження системи символів особистості з метою подолання стану її дезадаптації. Описано модель вербальної реконструкції символів, що дає змогу більш глибоко вивчити зміст символівної системи особистості.

Ключові слова: символ, вербальна реконструкція символів, теоретична модель, стан дезадаптації особистості.

Е.В. Лисойван

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЕРБАЛЬНОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ СИМВОЛОВ ЛИЧНОСТИ

Представлена теоретическая модель вербальной реконструкции символов с целью изучения особенностей преодоления личностью состояния дезадаптации. Утверждается, что вербальная реконструкция символов является средством, благодаря которому можно сформировать новые смысловые структуры самосознания, раскрыть неосознанные внутренние процессы и конфликты, выявить пространство для трансформации личности. Вербальная реконструкция символов рассматривается как метод, в основе которого лежит работа со словом. В статье осуществлен обзор разных концептуальных подходов относительно использования вербальной реконструкции символов, и проведена их систематизация для применения в процессе работы с системой символов личности с целью преодоления ею состояния дезадаптации. Описанная модель вербальной реконструкции символов позволяет углубить понимание символной системы личности.

Ключевые слова: символ, вербальная реконструкция символов, теоретическая модель, состояние дезадаптации личности.

O.V. Lisoivan

THE THEORETICAL MODEL OF RESEARCH VERBAL SYMBOL RECONSTRUCTION OF A PERSONALITY

The theoretical model of verbal reconstruction of symbols is presented with the aim of studying the features of overcoming the state of personality disadaptation. It becomes firmly established that a verbal reconstruction of symbols is one of facilities that helps to form the new semantic structures of consciousness, exposes unrealized internal processes and conflicts, opens space for transformation of personality. The verbal reconstruction of symbols is examined as a method, the basis of which is work with words. The article is carried out on the basis of reviews of the different conceptual approaches to the use of verbal reconstruction of symbols and their systematization for application in the process of work with the system of symbols of personality with the aim of overcoming of the state disadaptation. The following model of verbal reconstruction of symbols allows to get the deeper understanding of maintenance of the system of symbols of personality.

Keywords: symbol, verbal reconstruction of symbols, theoretical model, state of personality disadaptation.

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми щодо створення теоретичної моделі дослідження вербальної реконструкції символів зумовлена існуванням різноманітних підходів та відсутністю єдиної систематизованої та узагальненої концепції стосовно цього процесу. Перешкодами на цьому шляху стає не тільки існування досить різноманітних психологічних напрямків, зі своєю внутрішньою сукупністю положень, що застосовують вербальну реконструкцію символів, а й наявність достатньо різних поглядів психологів відносно цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження з цієї проблематики були пов'язані з концепціями трактування особливостей вербальної реконструкції символів таких вчених, як Н. Барден, Т. Вільямс, М. Наумбург, З. Фройд, К. Юнг, В. Яковлев, Т. Яценко та ін. Слід відзначити, що не існує чітких критеріїв та алгоритму роботи з вербальною реконструкцією символів, оскільки в різних підходах вона розкривається через застосування досить різноманітних методів: метод асоціацій, створення казки, запитань-відповідей та ін.

Символ повинен бути інтерпретованим та містити зворотній вербальний зв'язок, що базується на рефлексії самого автора малюнка з метою переведення змісту символу на когнітивний рівень [10]. Важливість вербальної реконструкції символу підкреслює Р. Гудман, говорячи про необхідність побудови мовленнєвої стратегії та вірного підбору слів, асоціацій під час діагностики малюнку [5, 21]. М. Бахтін вважає, що автора малюнка можна зрозуміти лише шляхом спілкування [5].

Можна констатувати, що й дотепер проблема застосування вербальної реконструкції особистісних символів є вельми актуальною, оскільки поза межами вивчення залишаються властивості й засоби функціонування цього процесу, його значення у розвитку особистості та методи його інтерпретації.

Мета статті – виокремити концептуальні підходи до створення теоретичної моделі дослідження вербальної реконструкції системи символів з метою вивчення особливостей подолання особистістю стану дезадаптації.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження.

Розглядаючи різні концептуальні підходи до побудови теоретичної моделі стосовно вербальної реконструкції символів, ми намагалися взяти за основу такі наукові погляди, що найбільш переконливо розкривають роль символів у процесі самопізнання особистості та можуть використовуватися для подальших розвідок щодо подолання нею стану дезадаптації.

Так, підхід З. Фрейда до реконструкції символів у межах його психоаналітичної теорії визначив ті причини, що лежать в основі виникнення певних психологічних порушень. З. Фрейдом були розроблені перші методи в історії психотерапії, що базуються на вербальній реконструкції символів: *метод вільних асоціацій, аналіз обмовок та інтерпретації*.

З. Фрейд використовував дві стратегії вербальної реконструкції символів: шляхом асоціацій, що їх у клієнта викликає символ та його значення, а також у ході інтерпретації знаку в універсальній загальнолюдській системі координат [1]. Таким чином, запропоновані З. Фрейдом стратегії роботи з символом, розглядаються нами саме як *метод вербальної реконструкції символів, в основі яких лежить робота зі словом*.

Психоаналітик К. Юнг вважає, що символ виконує дві основні функції: реалізує спробу задоволення фрустрованого інстинктивного імпульсу та перетворює архетипічний матеріал. Таке бачення символу, на нашу думку, розкриває його надзвичайно важливу функцію у процесі подолання особистістю стану дезадаптації.

К. Юнг застосовував розроблений ним метод «активної уяви», що передбачає роботу з несвідомим за допомогою «перегляду» уявних символічних об'єктів з їх подальшою вербальною реконструкцією шляхом ведення діалогу та вербалізації [11].

К. Юнг визначає активну уяву як стан уявної діяльності (*imaginative Tätigkeit*): вільної мрійливості, фантазмів, сновидінь наяву. Перша стадія активної уяви являє собою сон з відкритими очима, що виникає спонтанно або викликається штучно. Друга стадія, крім пасивного споглядання символів, включає *оцінку* того, що вони означають. Запропонований К. Юнгом метод активної уяви, розглядається нами як метод, що дає змо-

гу розкривати особливості візуальної (*робота уяви*) та вербальної (*ведення діалогу, інтерпретація, оцінювання знаку*) реконструкції символів.

У межах арт-терапевтичного підходу постулюється положення про те, що саме в продукті творчості людини відображається її витіснена думка або емоція [4]. Тим самим у процесі творчого перетворення дійсності людина має змогу переглянути свою думку або перенести емоцію у сферу власного свідомого. Під час реконструкції символів мистецтво слугує ланкою між тим, що вже відомо і тим, що поки не усвідомлюється.

Процес вербальної реконструкції символів в арт-терапії створює основу для розуміння неусвідомленої інформації завдяки усвідомленню значення символів. Вербальна реконструкція особистістю символів може відбуватися в процесі *пошуку відповідей на запитання, ведення щоденника, або застосування методу вільного асоціювання, або створення розповіді, казки* стосовно символічної взаємодії.

Використання психологом вербальної реконструкції символів, у тому числі *культурологічної та архетипічної стратегії* словесної інтерпретації, дозволяє не тільки отримати додатковий зміст щодо системи знаків клієнта, але і допомагає відтворити індивідуальний простір свідомості особистості.

В. Оклендер наводить наступні правила роботи з вербальною реконструкцією автора малюнка:

- розповісти про свою роботу так, як автор цього бажає;
- частини малюнка прокоментувати, пояснюючи їх значення;
- описати певні форми, предмети, персонажі;
- описати роботу від першої особи, бажано для кожного з намальованих елементів;
- побудувати діалоги між різними частинами роботи, незалежно від того чи є це символізація геометричної форми, об'єкта та ін.;
- *надати відповіді на запитання*, при цьому необхідно відрізнити «его-орієнтовані» (стосується автора) та «об'єкт-орієнтовані» (стосується намальованого символу) відповіді автора;
- якщо автор не розуміє значення символу, тоді можна дати своє пояснення символічного змісту, але після цього треба запитати у автора, наскільки таке пояснення сприймається їм як «вірне» [5, 25].

Т. Яценко вважає, що за *допомогою психодинамічної інтерпретації малюнків, яка передбачає інтелектуалізацію зображень самим автором*, відбувається розкриття взаємозв'язків між його свідомим і несвідомим. Дослідниця використовує методику цілісного аналізу комплексу психомалюнків. Т. Яценко зазначає про важливість ролі символів, особливо *архетипічних*. Символи, зображені в малюнках, можна вважати «посланцями» від несвідомого до свідомого, а їх інтерпретація збагачує свідоме.

Стосовно значення процесу вербальної реконструкції символів, то Т. Яценко вважає, що сам по собі малюнок є «мертвим» відбитком чогось живого, функціонуючого – *такий «відбиток» потрібно зробити «говірливим»*. До цього веде вербальна реконструкція – спонтанна розповідь, презентація *«казки про своє життя»*; звернення, запитання до Бога, до долі, до самого себе [13].

В. Яковлев виокремлює, під час роботи з вербальною реконструкцією символу, «ключові слова» клієнта – слова, що мають додаткові властивості, які знаходить психолог у мові клієнта. Вони вирізняються інтонаційно, супроводжуються мімікою або жестами, паузами, незвичними рухами або «застиганням» та «напругою» тіла; це слова з атиповими звуками та ті, що належать до інших літературних стилів, випадають із загального контексту. Такі слова використовуються під час «трасового малювання».

«Слова-натиски», навпаки, усвідомлено виокремлюються особистістю з розрахунком на зовнішній ефект. Такі слова є проекцією «ключового слова», але вони потребують трансформації, це «маски», що приховують справжній зміст. Такі «слова», на думку вченого, можна використовувати у ході арт-терапії з метою глибинного лікувального процесу, оскільки вони слугують «ключем» для подальшої трансформації особистості. Їх можна використовувати у роботі із символом на додачу до «малюнків-фантазій» [12].

Активно застосовував методи реконструкції символів засновник онтопсихології А. Менегетті. Він розглядав символ як знак або образ, що вказує на певний важливий аспект життя людини [8]. Ключем до отримання символічного змісту стає вербальна реконструкція символів в процесі роботи з семантичним полем особистості.

Згідно з теорією А. Менегетті, задля знаходження причини стану дезадаптації, досягнення внутрішньої цілісності та самореалізації особистості важливо знайти *вірну інтерпретацію символу*. У випадку, коли особистість не готова або не спроможна зрозуміти причини власної дезадаптації, що супроводжується невірною інтерпретацією символу, вона розплачується своїм здоров'ям; втрачає шлях, який би дав змогу дістати успіху [там само]. У процесі вербальної реконструкції семантичних малюнків, з нашої точки зору, доцільним є звернення до трьох *критеріїв інтерпретації символів*, запропонованих А. Менегетті:

- *функціональність природи об'єкта або контексту*, на який вказує символ з точки зору самої людини (тобто, що конкретно цей об'єкт означає для людини, яка його функціональна природа відносно неї);
- *причинна дієвість символу* – які дії символ вчиняє щодо людини «тут і зараз» (що відбувається з ним і яким є його кінцевий результат?);

– *семантичний критерій*: представленість об'єкта в актуальному семантичному полі (тобто, в якому напрямку рухається об'єкт і до кого він має відношення? У якій точці семантичного простору спостерігається символ і на що спрямована його дія?).

Застосовуючи три критерії одночасно, особистість отримує ключ до інтерпретації символів. Відсутність хоча б одного з цих критеріїв позбавляє можливості до повноцінної інтерпретації.

А. Менегетті вважав, що інтерпретація мови символів, яка відбувається під час вербальної реконструкції з використанням спонтанного малюнку, дозволяє з'ясувати координати чинного потенціалу, розкрити специфічну схильність і потребу суб'єкта та уникнути викривлення його семантичного простору.

Протягом останніх років в Україні все більшої популярності набуває застосування метафоричних асоціативних карток (МАК) у психотерапевтичній роботі. При використанні МАК символіка досліджується на базі готових метафоричних зображень *шляхом вербалізації певного сюжету* [3; 9]. Застосування методу вербальної асоціативної реконструкції символів відбувається за допомогою спеціального комплексу О-карт, завдяки чому можна виконувати вправи у ході поєднання рамок зі словами та картинок із зображеннями. Наприклад, при виконанні вправи «Подвійний набір» маємо реалізувати таку послідовність дій: витягнути з колоди дві картки-слова та дві картки-малюнки. Дві отримані комбінації карток інтерпретуються окремо, а потім вивчаються їх взаємозв'язки. Вербальна реконструкція символу відбувається також у таких вправах як, наприклад, завдання «Скласти історію», що передбачає витягування з комплексу карток двох картинок та розповідь історії на основі отриманих зображень.

Б. Дорст та Р. Фогель виокремлюють п'ять етапів роботи із вербальною реконструкцією символів, серед яких звертає на себе увагу *дослідження семантичного поля символу за допомогою запису* [2, 64].

Засновник емоційно-образної терапії Н. Лінде наголошує на можливості роботи з вербальною реконструкцією символів через їх *аналіз* [7, 6]. Пропонується використання «діалогу з образом», прийому що грає важливу роль під час аналізу структури психологічної проблеми. Наприклад: «А зараз уявіть, що у образу є голос, що він може сказати...»

Терапевт повинен також задавати запитання, що допомагає виявити прихований зміст символу і називає це «сократичним діалогом з образом» [7, 129].

Запитання можуть бути наступними:

- яку функцію виконує цей образ?
- що він нагадує?
- якщо Ви стаєте цим образом, що відчуваєте?

- на яку частину тіла він впливає?
- як він впливає на Вас?
- що хочеться з ним зробити?
- що хочеться йому сказати?
- що він думає?
- що він відчуває?
- як Ви ставитесь до нього? та ін.

Дослідники Н. Барден та Т. Уільямс описують техніку символічного моделювання, яка також є дотичною у роботі з символами та метафорою. Використання особистістю *метафори*, як одного з засобів вербальної реконструкції, містить в собі структурний зміст її досвіду [1, 137].

Виокремлюються наступні ознаки метафори:

- складається із символів;
- використовується з метою самовираження особистості;
- допомагає полегшити опис досвіду, особливо негативного;
- може змінюватись та розвиватися, під час постановки запитань;
- створює новий досвід;
- змінює погляд на реальність.

У своїх роботах Х. Льюїнер стверджує, що символдрама сприяє розкриттю здатності до переживання, орієнтації людини і розвитку її самосвідомості в реальному житті. Х. Льюїнер підкреслює важливість асоціативного методу. Цей метод полягає у тому, що вільні асоціації переносяться на рівень усвідомлювання, при цьому розгортаються ланцюжки інтерпретації символів, які поступово спрямовуються на вирішення конфлікту [6].

На нашу думку, особистість у стані дезадаптації не завжди може усвідомлювати області невідповідності власних символічних змістів. Визначення та відновлення областей цих невідповідностей стає можливим у разі застосування, у тому числі, вербальної реконструкції символів. Вербальна реконструкція доповнює та конкретизує символічні смисли, сприяє відновленню реалістичного сприйняття дійсності. Тому застосування вербальної реконструкції символів, стає основою для розширення області усвідомлення особистістю актуальної ситуації; підґрунтям для визначення чинників, що зумовлюють розвиток стану дезадаптації та розкривають шляхи його подолання. Спираючись на вище зазначені підходи до вербальної реконструкції символів, можна стверджувати, що якісна та змістовна робота з символом, яка сприяє утворенню нових смислів, можлива на основі комплексного підходу із застосуванням різних методів вербалізації.

Розроблена нами модель дослідження вербальної реконструкції містить наступні напрямки роботи із символічним змістом: *асоціативний метод, інтерпретацію змісту символу (за функціональним, дієвим та*

семантичним критерієм), запитання – відповіді, вербалізація певного сюжету, робота з архетипічними значеннями символу, використання метафор, пошук ключових слів, діалог з символом.

Застосування цих напрямків надає дослідникові змогу отримувати у роботі з символами додатковий зміст (див. рисунок 1).

Рис. 1. Модель дослідження вербальної реконструкції особистісних символів.

Висновки. Отже, у статті виокремлено такі концептуальні підходи щодо побудови теоретичної моделі дослідження вербальної реконструкції системи символів: метод вільних асоціацій З. Фрейда; інтерпретація символу за функціональним, дієвим та семантичним значенням А. Менегетті; інтелектуалізації малюнка за Т. Яценко; ключових слів за В. Яковлевим та ін. Розроблено модель дослідження вербальної реконструкції особистісних символів, що містить комплексний підхід до роботи із символічним змістом, та включає наступні напрямки: асоціативний метод, запитання-

відповіді, вербалізація сюжету, робота з архетипічними значеннями символу, використання метафор, пошук ключових слів, що надають дослідникові змогу отримувати додатковий зміст у роботі з символами.

Таким чином, вербальна реконструкція символів є одним із найважливіших психологічних інструментів, використання якого дає можливість перемістити символічні змісти у сферу самосвідомості людини, тобто символ у процесі його вербальної реконструкції набуває особистісного значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барден Н. Слова и символы. Язык и коммуникация в терапии / Барден Н., Уильямс Т.; пер. с англ. — Х.: Гуманитарный Центр, 2012. — 180 с.
2. Дорст Б. Активное воображение. Юнгианский подход / Дорст Б., Фогель Р.; пер. с англ. — Х.: Гуманитарный Центр, 2016. — 200 с.
3. Киршке В. Клубника за окном. Ассоциативные карты для коммуникации и творчества / Киршке В.; пер. с нем. — ОН Verlag, 2010. — 240 с.
4. Кузнецов М.А. Психология уяви. Навчально-методичний посібник / М.А. Кузнецов, Є.В. Заїка. — Х: ХНПУ, 2013. — 151 с.
5. Лебедева Л. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. — СПб.: Речь, 2003. — 256 с.
6. Лейнер Х. Кататимное переживание образов: Основная ступень; Введение в психотерапию с использованием техники сновидений наяву; Семинар / Лейнер Х.; пер. с нем. — М.: Эйдос, 1996. — 253 с.
7. Линде Н. Эмоционально-образная терапия: чувство – образ – анализ – действие / Н. Линде. — М.: Генезис, 2016. — 384 с.
8. Менегетти А. Образ и бессознательное: Учебное пособие по интерпретации образов и сновидений / А. Менегетти. — М.: ННБФ Онтопсихология, 2000. — 448 с.
9. Попова Г.В. Метафорические ассоциативные карты как инструмент психологического консультирования / Г.В. Попова, Н.Э. Милорадова // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. — Х.: ХНПУ, 2015. — №50. — С. 167-177.
10. Хомуленко Т.Б. Субъективная реальность и конструктивная природа символизации / Т.Б. Хомуленко, І.О. Філенко // Харьковская школа психологии: наследие и современная наука / Отв. ред. Т.Б. Хомуленко, М.А. Кузнецов. — Х.: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012. — С. 208-221.
11. Юнг К.-Г. Аналитическая психология: теория и практика. Тавистокские лекции / К.-Г. Юнг. — СПб.: Азбука-классика, 2007. — 240 с.
12. Яковлев В. Виртуальные миры трансового рисунка / В. Яковлев. — М.: Независимая фирма «Класс», 2006. — 304 с.
13. Теория и практика глубинной психокоррекции / [С.М. Аврамченко и др.]; под ред. Т.С. Яценко. — Донецк: ДИПиП, 2008. — 268 с.

Надійшла до редколегії 04.02.2017